

**ԳԼՈՒԲԱԼ ՏԱՐԱԾԱՇՐՋԱՆՆԵՐ,
ՍԵՐՆԴԱՅԻՆ ԱԼԻՔՆԵՐ ԵՎ
ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ**

Արա Մարջանյան*

Բանալի բառեր՝ «Հյուսիս» և «Հարավ» գլոբալ տարածաշրջաններ, Բրանդի հանձնաժողով, Բրանդի գիծ, Բրանդի նոր գիծ, սեռատարիքային դիագրամ, սերնդային ալիք, «քաղաքակրթական խզում»:

*Գեղեճ Միսակի Մարջանյանի
(1907-1977թթ.) հիշատակին*

1. Աշխարհի աշխարհները

Լեզվաքաղաքակրթական, աշխարհաքաղաքական և տնտեսական հատկանիշներով մոլորակի տարածաշրջանների վերաձևավորումն արդի ժամանակների գուցե ոչ այնքան նկատելի, սակայն իրապես գլոբալ մասշտաբի երևույթ է, համադրելի, թերևս, կլիմայի մարդածին փոփոխության հետ: Այն արտահայտվում է այնպիսի գործընթացներում, ինչպիսիք են բազմաբևեռ աշխարհակարգի գոյացումը, ուժային կենտրոնների կողմից բնական պաշարների հանդեպ վերահսկման վերաբաշխումը, հիբրիդային հակամարտությունների գոյացումը, ժողովրդագրական փոփոխություններն ու զանգվածային միգրացիան, սոցիալական բևեռացումը, անհավասարության խորացումը, քաղաքական դաշտի «աջականացումը», մարդկության ռացիոնալ մտածելակերպի անկումը, կղերականության և սնահավատության մեր օրերի «գարթոնքը»:

Այս երևույթների ուսումնասիրությանն են նվիրված մի շարք ծավալուն և համալիր հետազոտություններ [1, 2]: Բսկ դրանց մասնավոր ասպեկտներին նվիրված գրականությունն արդեն անհամբերելի է: Մինչդեռ հայրենական մասնագիտական գրականությունն այս առումով զարմանալիորեն աղքատիկ է, ինչն ինքնին մտահոգիչ է և դառնում է էլ ավելի մտահո-

* «Նորավանք» ԳԿՀ գիտության գծով փոխտնօրեն, տ.գ.թ.:

գիշ, քանի որ մասնագիտական լուսաբանման բացակայության հետևանքով գոյացած «պարապ դաշտը» լցվում է անհամարժեք ինֆոգաղափարախոսական կարծրատիպերով և «մեմերով»¹: Ուրախալի է, որ վերջերս «Նորավանք» ԳԿՀ նախաձեռնությամբ այս ուղղությամբ կատարվել են մի շարք ուսումնասիրություններ: Մասնավորապես, «Աշխարհի աշխարհների» գոյացման արդի միտումները դիտարկվել են գիտահետազոտական և փորձարար-կոնստրուկտորական (*R&D, НИИОКР*) աշխատանքների վրա ազգային ծախսերի մակարդակի տեսանկյունից [7]: Քննվել է տարածաշրջանների և դրանց *կենտրոնարար* երկրների միջև «ռազմավարական ձգողականության» ուժը՝ դաշնային հարաբերությունների կազմման գործում [8]: Դիտարկվել են «Աշխարհի աշխարհների» գոյացման սահմաններին հիբրիդային պատերազմների որոշ ասպեկտները [9, 11]: Վեր է հանվել այս գործընթացներում գաղափարախոսական ներդաշնակ *տրիադայի* առկայության կարևորությունը [10] և այլն: Սակայն իրավիճակն այստեղ դժվար է գոհացուցիչ համարել [12]: Սույն հոդվածը շարունակում է այս ուսումնասիրությունների ուղղվածությունը՝ դիտարկումների մեջ ներառելով ժողովրդագրական դինամիկայի որոշ հատկանիշներ:

2. «Հյուսիս» և «Հարավ» գլոբալ տարածաշրջաններ

Մկսենք գլոբալ «Հյուսիս» և «Հարավ» տարածաշրջաններից: Ոչ միայն նրա համար, որ դրանք խնդրո առարկա դիտարկումների դասական դարձած հասկացություններն են, այլև նրա համար, որ մեզանում դրանք զարմանալիորեն քիչ են դիտարկվել²: Այս տարածաշրջանների սահմանումը և դրանց միջև տնտեսական խզման փաստումը սկիզբ են առնում անցած դարի 70-ականների վերջից, Ռոբերտ Մակնամարայի³ 1977թ. նախաձեռնությամբ

¹ Հունարեն *mimeme* (կրկնօրինակել, միմոսել) բառից: Լայն իմաստով՝ մշակութային ինֆորմացիայի միավոր, որը, գենետիկայում գենի օրինակով, կրկնօրինակվում և փոխանցվում է մեկ կրիչից (անհատ, մարդկային խումբ, հանրություն, սերունդ) մյուսին և ենթակա է մուտացիաների, բնական ընտրության և սելեկցիայի: Ներմուծվել է Ռ.Դոկինզի կողմից 1976-ին, «Եսասեր գեն» գրքի վերջում, մանրամասնվել նրա ավելի ուշ՝ «Ընդլայնված ֆենոտիպ» աշխատությունում [4]: *Մեմի* որպես օտարածին վիրուսի կամ վնասակար ինֆորմացիոն կողի ընկալմանը հանդիպում ենք արդեն Դոկինզի մոտ: Հետագայում այս ընկալումը խորանում և ընդլայնվում է՝ ներմուծվելով գաղափարախոսական և ռազմագիտական դաշտ [5], տե՛ս նաև [6]:

² Այս առնչությամբ մեր ավելի վաղ հոդվածում [8] առիթ ունեցել էինք անդրադառնալ Ա.Ազիմովի 1949թ. գրած «*The Evitable Conflict*» մարգարեական պատմվածքին:

³ *Robert S. McNamara*, Հենրի Ֆորդ 2-րդի այսպես կոչված «հրաշք պատանիների տասնյակի» անդամ (1946-1960թթ.), «Ֆորդ» ընկերության առաջին, ոչ այս ազգանունը կրող, ղեկավար (1960-1961թթ.), ԱՄՆ պաշտպանության նախարար (1961-1968թթ.), Համաշխարհային բանկի (ՀԲ) ղեկավար (1968-1981թթ.):

ստեղծված և ՄԱԿ հովանու ներքո գործող Միջազգային զարգացման խնդիրների անկախ հանձնաժողովի (*UN ICIDI*) աշխատանքներից [13]: Այն գլխավորեց Վիլի Բրանդը¹, իսկ հանձնաժողովի ոչ պաշտոնական անվանումը այդուհետ մնաց «Բրանդի հանձնաժողով» (1977-79թթ.):

Հանձնաժողովի առաջին զեկույցում (1980թ.) ներմուծվել էր այսպես կոչված «Բրանդի գիծ» հասկացությունը՝ հիմնված երկրների տեսակարար ՀՆԱ ցուցանիշի (ԱՄՆ \$/մարդ, ընթացիկ գներ) վրա, որն աշխարհը բաժանում էր, այսպես ասած, «զարգացած և հարուստ» Հյուսիսի և «զարգացող ու աղքատ» Հարավի: Քարտեզ 1-ում բերում ենք Բրանդի «1-ին հանձնաժողովի» դասական քարտեզը, ուր պատկերված է նաև «Բրանդի գիծը»: Ինչպես տեսնում ենք, այն անցնում է մոլորակի հյուսիսային կիսագնդի մոտավորապես -30° լայնության երկայնքով՝ ԽՍՀՄ արևելյան վերջնամասում կտրուկ շրջվելով դեպի հարավ, ներառելով Ճապոնիան ու Ավստրալիան և դուրս թողնելով «Հյուսիս» տարածաշրջանից Հր.Կորեան ու ողջ Հարավարևելյան Ասիան: Բրանդի «1-ին հանձնաժողովի» եզրակացությունները խորացվեցին 1983թ. հանձնաժողովի 2-րդ հաշվետվությունում և նորացվեցին Ջ.Քվիլիգանի կողմից 2001-ին [13]:

Կառուցողական քննադատության հետևանքով անհրաժեշտ համարվեց ընդլայնել «Բրանդի գիծ» մոնոտոնտեսական սահմանումը և տեսակարար ՀՆԱ ցուցանիշից բացի դիտարկումների մեջ ներառել երկրների սոցիալական և ժողովրդագրական դինամիկայի որոշ ցուցանիշներ: Հատկանշական քննարկումներից հետո, որոնց վրա այստեղ կանգ չենք առնի, «Հյուսիս» և «Հարավ» տարածաշրջանների ավելի համարժեք սահմանման համար նպատակահարմար համարվեց դիտարկել երկրների ևս երեք ցուցանիշ.

- բնակչության կառուցվածքը՝ ըստ քաղաքային և գյուղական բնակչության,
- բարձրագույն կրթություն ստացած բնակչության մասնաբաժինը,
- բնակչության սեռատարիքային դիագրամը՝ ըստ *կոհորտների* (տարիքային խմբերի):

«Հյուսիս» տարածաշրջանի երկրների համար հատկանշական համարվեց ոչ միայն տեսակարար ՀՆԱ մեծ արժեքը (ավելի քան \$10.7 հազ./մարդ,

¹ Վիլի Բրանդ (*Willy Brandt*) - Գերմանիայի Դաշնային Հանրապետության (ԳՖՀ) կանցլեր (1969-74թթ.), Խաղաղության Նոբելյան մրցանակի դափնեկիր (1971թ.), Եվրախորհրդարանի անդամ (1979-1983թթ.), *Սոցիալիստների* նախագահ (1976-92թթ.), «Եվրոպական մեծ տրիումվիրատի» (Վ.Բրանդ, Բ.Կրայսկի, Ու.Պալմե) անդամ: ԳՖՀ կանցլերի պաշտոնը լքեց այն բանից հետո, երբ իր օգնականի (*Günter Guillaume*) կողմից մեղադրվեց ԳԴՀ գործակալ լինելու մեջ:

2010թ. հաստատուն ԱՄՆ\$)¹, այլև քաղաքային բնակչության գերակայումը, բարձրագույն կրթությամբ բնակչության հատվածի շոշափելի մասնաբաժինը և բնակչության այսպես կոչված «շրջված» սեռատարիքային դիագրամը:

Քարտեզ 1

Գլոբալ «Հարավ» և «Հյուսիս» տարածաշրջանները և «Բրանդի գիծը», 1980թ.

Խիստ բնութագրական է այն հանգամանքը, որ այս կերպ ընդլայնված «Բրանդի գիծ» հասկացությունը գրեթե չփոխեց «Հյուսիս» և «Հարավ» տարածաշրջանների գլոբալ կոնֆիգուրացիան, և այս կերպ սահմանված աշխարհի քարտեզը գրեթե չտարբերվեց Քարտեզ 1-ի վերևում բերվածից: Նկատենք, որ Հայաստանը (ավելի ճիշտ՝ ՀԽՍՀ-ն) ներառված էր «գարգացած և հարուստ» Հյուսիս տարածաշրջանում՝ թե՛ Բրանդի գծի դասական (1977-80թթ.), թե՛ դրա ընդլայնված (1983-85թթ.) սահմանման պարագայում [13]: Այս փաստերը շարադրեցինք հաջորդ չորս դիտարկումները կատարելու համար:

3. Որտե՞ղ է գտնվում Հայաստանը

Այսօր, իմաստնացած վերջին երեք տասնամյակների փորձով, նայելով դեպի անցած դարի 80-ականներ, կարելի է հստակ նշմարել այն հանգամանքը, որ Ռ.Մակնամարայի նախաձեռնությունը և Բրանդի հանձնաժողովի աշխատանքները գալիք տեկտոնական մասշտաբի աշխարհաքաղաքական վերափոխումների կանխագագումն էին՝ ծլարձակված *դետանտի* և ԱՄՆ-ԽՍՀՄ

¹ Երկրների տեսակարար ՀՆԱ ցուցանիշները բերվում են 2010թ. հաստատուն ԱՄՆ դոլարի, ԱՄՆ Աշխատանքի բյուրոյի կողմից սահմանված գործակիցներով [3]:

1973-75թթ. մերձեցման իրողություններում, հասունացած 1975թ. Հելսինկիի եզրափակիչ ակտի ստորագրմամբ ստեղծված նպաստավոր պայմաններում: Յուրօրինակ մի փորձ՝ դուրս գալ XX դարի 2-րդ կեսի երկրներ աշխարհի գաղափարախոսական նեղ կաղապարներից և գալիք գլոբալ ձևափոխումների հետևում փորձել նշմարել իրական պատկերը: Շատ ավելի բարդ ու բազմակողմանի, քան ենթադրում էին «ազատ աշխարհ» և «սոցիալիստական երկրների բլոկ» գաղափարախոսական շարժումները: Այս առումով Բրանդի հանձնաժողովը, ըստ էության, շարունակում էր 1968թ. Ա.Պեչիի «Հռոմի ակումբի» ռացիոնալիստական ինտելեկտուալ ձեռնարկումը [14]՝ գիտական և անալիտիկ տիրույթից հասցնելով այն պրակտիկ միջազգային քաղաքականություն և աշխարհաքաղաքականություն:

Եվ ճիշտ ինչպես Արևմուտքում ժամանակի ընթացքում մարեց «Հռոմի ակումբի» ռացիոնալիստական հոգին, իսկ ուշ 1980-ականների և վաղ 90-ականների «Ակումբի» արդեն լուսանցքային դարձած աշխատանքներում կորավ ինտելեկտուալ խորությունը, այդպես էլ ԽՍՀՄ փլուզումից հետո արագ այլասերվեց ու մոռացության մատնվեց Բրանդի հանձնաժողովի և Ա.Պեչիի ժառանգությունը¹՝ գաղափարախոսական վակուումի և չամրացած ռացիոնալիստական ավանդույթների պարագայում տեղի տալով նոր պարզունակ գաղափարախոսական կարծրատիպերի հաստատմանը: Հետխորհրդային տարածքում «Հյուսիս» գլոբալ տարածաշրջանն արագ սկսեց հոմանիշվել «ոսկյա միլիարդ»² շարժնի հետ՝ այդքան տարածված ռուսալեզու (և, ավաղ՝ հայալեզու) հրապարակախոսական, անզամ մասնագիտական գրականությունում:

Արևմտյան, հիմնականում՝ անգլերեն մասնագիտական գրականությունում այստեղ առկա է երկու մոտեցում, որոնք կարելի է բխեցնել համապատասխանաբար Մակնամարայի և Բրանդի ժառանգությունից: Այսպես, ԱՄՀ/ՀԲ (*IMF/WB*) մոտեցմամբ աշխարհի երկրները դասակարգվում են երեք խմբի՝ ըստ համախառն ազգային եկամտի (ՀԱԵ, *GNI*) տեսակարար մեծության՝ ցածր (*LIC*, \$1005/մարդ և ցածր), միջին (*MIC*) և բարձր (*HIC*,

¹ Այդ թվում ԽՍՀՄ ԳԱ կազմում 1968թ. հիմնադրված Կոնկրետ սոցիալական հետազոտությունների ինստիտուտի (*ИКСИ АН СССР*, ներկայում՝ *Институт социологии РАН*, դրա ստեղծման մասին տե՛ս [15]), ԱՄՆ-ի և ԽՍՀՄ-ի կողմից 1972թ. Լաքսենբուրգում համատեղ հիմնադրված Կիրառական համակարգային հետազոտությունների միջազգային ինստիտուտի (*IASA*), ԽՍՀՄ ՄԻ Գիտության պետական կոմիտեին կից գործող Համակարգային հետազոտությունների համամիութենական գիտահետազոտական ինստիտուտի (*ВНИИСИ*, 1976թ.) աշխատանքները:

² Ռուսալեզու հրապարակախոսական դաշտ այս եզրը մտցվե՞ծ 1990-ին Ա.Ցիկունովի կողմից (*А.К. Цикунов*, կեղծանունը՝ «*А. Кузьмич*») [17]:

\$12236/մարդ և ավելի) եկամուտով երկրներ [3]: Սկսած 1983-ից՝ *MIC* երկրների խումբն իր հերթին դասակարգվում է երկու ենթախմբի՝ միջին-ցածր (*LMIC*) և միջին-բարձր (*UMIC*) եկամուտով երկրներ¹: Հայաստանը և Վրաստանն այս մոտեցմամբ դիտարկվում են *LMIC* խմբում 2002-ից և 2003-ից համապատասխանաբար, իսկ Ադրբեջանը՝ *UMIC* խմբում, սկսած 2009-ից: Աշխարհագրական տեսանկյունից՝ ըստ ԱՄՆ/ՀԲ դասակարգման, Հայաստանը, Ադրբեջանը և Վրաստանը գտնվում են «Եվրոպա և Կենտրոնական Ասիա» (*Europe and Central Asia*) տարածաշրջանում: Այս մոտեցումը, Մակնամարայի նման, պրագմատիկ է, որոշակի առումով՝ մոնոտոնտեսական և խուսափում է ընդհանուր բնույթի գնահատականներից («գարգացած», «հարուստ» և այլն):

ՄԱԿ-ն, իր հերթին, աշխարհի երկրները դասակարգում է երկու գլոբալ՝ «գարգացած» (*developed*) և «գարգացող» (*developing*) խմբերի՝ հիմք ընդունելով հիմնականում մարդկային զարգացման ինտեգրալ ցուցիչ (*HDI*) և մի շարք այլ ցուցիչների արժեքները, խուսափելով տարածական կապակցվածություն ենթադրող «տարածաշրջան» եզրի օգտագործումից²: Հատկանշական է, որ ՄԱԿ-ը նախկին ԽՍՀՄ բոլոր հանրապետությունները (բացի Բալթյան հանրապետություններից) տեղակայում է հատուկ սահմանված «Անցումային տնտեսությամբ երկրներ» (*Economies in transition*) խմբի «ԱՊՀ» ենթախմբում [3]: Այս խմբի մյուս՝ «Հարավարևելյան Եվրոպա» (*South-Eastern Europe*) ենթախումբը ներառում է Ալբանիան և նախկին Հարավսլավիայի Դաշնային Հանրապետության երկրները: Հատկանշականն այստեղ այն է, որ անգամ 2009-ին ԱՊՀ կազմից Վրաստանի դուրս գալու փաստը չփոխեց այս մոտեցումը, ինչպես, հավանաբար, ակնկալում էին այդ երկրի արևմտամետ ուժերը: ՄԱԿ-ը պարզապես ընդլայնեց «ԱՊՀ» ենթախմբի անվանումը՝ դրան կրկին կցելով Վրաստանը: Այժմ այն կոչվում է «ԱՊՀ և Վրաստան» (*Commonwealth of Independent States and Georgia*)³: Այսպիսով, ՄԱԿ մոտեցումը կոմպրոմիսային է, ինչպես որ մեծ հաշվով կոմպրոմիսային էին և Վ.Բրանդի ֆիզուրն ու գործունեությունը: Իսկապես, այս մոտեցմամբ թեև օգտագործվում են գնահատողական բնույթի սահմանումներ («գարգացած», «գարգացող» երկրներ), բայց նաև խուսա-

¹Ներկայում՝ \$1006-\$3955/մարդ միջին-ցածր (*LMIC*) և \$3956-\$12235/մարդ միջին-բարձր (*UMIC*):

²Տոպոլոգիական առումով խումբը (կամ բազմությունը) կարող է լինել դիսկրետ և ոչ կապակցված (*connected, связанная*): Իսկ «տարածաշրջանը» ենթադրում է տարածական կապակցվածություն:

³Հավելենք, որ ՄԱԿ-ը Իսրայելը և Թուրքիան դիտարկում է Չարգացող երկրների գլոբալ խմբի «Արևմտյան Ասիա» (*Western Asia*) տարածաշրջանում, Իրանը՝ նույն գլոբալ խմբի «Հարավային Ասիա» (*South Asia*) տարածաշրջանում [3]:

փում են տեղակայել աշխարհաքաղաքական փլուզում ապրած տերությունների տարածքում (ԽՍՀՄ և Հարավսլավիա) գոյացած երկրները դրանցից որևէ մեկում՝ հարցը թողնելով, ինչպես ասում են, «կապրենք, կտեսնենք» զգուշավոր տրամաբանությամբ:

Միջանկյալ դիրք է զբաղեցնում Հեռահաղորդակցության միջազգային միության (ՀՄՄ, *ITU*) մեթոդաբանությունը, ըստ որի՝ Հայաստանը, Ադրբեջանը, Վրաստանը, Իսրայելը, Իրանը և Թուրքիան դիտարկվում են «գարգացող», իսկ ՌԴ-ն, Բելառուսը, Ուկրաինան, Մոլդովան և Բալթյան հանրապետությունները՝ «գարգացած» երկրների շարքում¹:

Սա ասում ենք՝ ընդգծելու համար կարծես թե ակնհայտ, բայց մեզանում մակերեսայնորեն գիտակցվող փաստը: Մեր պատմության վերջին դարերի ընթացքում հայկական պետական մարմինը՝ Հայաստանի Խորհրդային Սոցիալիստական Հանրապետությունը, առաջին անգամ դարձավ, ընկալվեց և ընդունվեց որպես գարգացած երկիր: Եվ խոսքն ամենևին էլ ՀԽՍՀ նյութատնտեսական ցուցանիշների մասին չէր միայն: Այսպիսի դասակարգումը բխում էր նաև երկրի ժողովրդագրական և սոցիալական ցուցանիշներից, քաղաքաշինության և ճարտարապետության հաջողություններից, հիմնարար գիտության ծավալուն դպրոցների առկայությունից, գոյացած տեխնոլոգիական ներուժից [23-26], ինչպես նաև մշակութային դաշտի զարգացումից, նորի ընկալումն ապահովող, բարդ և ստեղծագործ աշխատանքով զբաղված մի քանի հարյուր հազար մարդ բանակի առկայությունից [7, 16], գործուն կրթական համակարգից, գիտության և մշակույթի ասպարեզների բարձր հասարակական վարկանիշից [8, 11, 27]:

Այսօր, սակայն, Հայաստանի 3-րդ Հանրապետությունը, համաձայն «Բրանդի գծի» ընդլայնված սահմանման («Բրանդի նոր գիծը», տե՛ս [18]), ուր հաշվի են առնվում ինֆորմացիայի և կապի տեխնոլոգիաների (ԻԿՏ) ոլորտի ինտեգրալ ցուցանիշները (օրինակ՝ ինտերնետ օգտատերերի թիվը, ԻԿՏ արբանյակային բաղադրիչը և այլն)², դուրս է գտնվում գարգացած «Հյուսիս» տարածաշրջանից. տե՛ս Քարտեզ 2-ը, ուր հիմնվելով երկրների ի.օ. թվի վրա՝ ՀՄՄ-ի կողմից կառուցված աշխարհի քարտեզի վրա բերում ենք «Բրանդի նոր գիծը» (նշված է կարմիրով): Ինչպես տեսնում ենք, Հայաս-

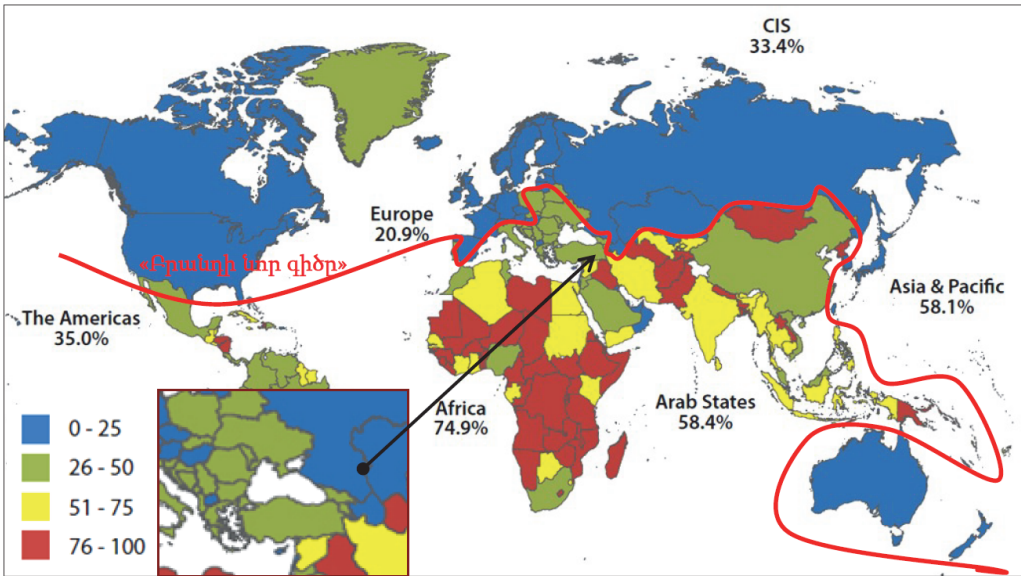
¹ Հայաստանը, Ադրբեջանը, Վրաստանը և Ուկրաինան ՀՄՄ-ն դիտարկում է ԱՊՀ տարածաշրջանում, ՌԴ, Բելառուսի և միջինասիական հանրապետությունների հետ միասին: Իսրայելը, Թուրքիան և Բալթյան հանրապետությունները «Եվրոպա», իսկ Իրանը՝ «Ասիա-խաղաղօվկիանոսյան» տարածաշրջանում [3]:

² «Բրանդի նոր գիծը» գարգացած երկրների խմբում ՀՄՄ սահմանմամբ ներառում է այն երկրները, որոնցում ի.օ. ցուցանիշը կազմում է բնակչության 75-100%-ը, կամ որտեղ «անկապ» (*offline*) բնակչության տոկոսը կազմում է 0-25% [18]:

տանը Վրաստանի, Իրանի և Թուրքիայի հետ միասին դուրս է գտնվում այս կերպ սահմանված զարգացած «Հյուսիս» տարածաշրջանից, մինչդեռ ՌԴ-ն և Ադրբեջանը գտնվում են այդտեղ: Հատկանշական է նաև Արևելակլոպական երկրների «անկապ ելուստի» (Ուկրաինա, Մոլդովա, Լեհաստան, Բուլղարիա, Ռումինիա և այլն) գոյացումը, որը տարանջատում է զարգացած «Հյուսիս» տարածաշրջանին պատկանող ՌԴ-ն Արևմտյան Եվրոպայից, տե՛ս Քարտեզ 2:

Քարտեզ 2

2016թ. վերջի դրությամբ աշխարհի «անկապ» (offline) բնակչությունը, %, ITU [18]: «Բրանդի նոր գիծը» նշված է կարմիրով

Այսպիսով, այսօր խախտված է երբեմնի կուռ զարգացած «Հյուսիս» տարածաշրջանի տարածական կապակցվածությունը: Եվ ամեննին էլ պատահական չէ, որ ԻԿՏ ոլորտի ներառմամբ ի հայտ եկած այս երկատվածությունը հաղորդակցվում է ՌԴ - Արևմտյան Եվրոպա (կամ ընհանրացված «Արևմուտք») աշխարհաքաղաքական երկատվածության հետ հենց այս երկրների տարածքով:

Մյուս կարևոր փաստն այն է, որ «Հարավ» տարածաշրջանի համար այդպես էլ չհաջողվեց գտնել միասնական խոսույն և ինքնաբավ անվանում, որն ունակ լիներ միավորել «չմիացած երկրների» աշխարհաքաղաքական պատգամը «ցածր եկամուտով երկրների» տնտեսական բնութագրերին՝ միաժամանակ չընկնելով բացառապես կրոնաքաղաքակրթական (Մահմե-

դական աշխարհ, Չինական աշխարհ), գնահատողական (գարգացած, փլուզված, փխրուն), թվաբանական (Պ.Հաննայի «2-րդ աշխարհը»¹, դասական «3-րդ աշխարհ») կամ կենսաբանա-ուտոպիստական² սահմանումների թակարդը:

Տպավորություն է ստեղծվում, որ պայմանականորեն ասած՝ «Հարավ» տարածաշրջանն այսօր դարձել է արատավոր դասակարգումների այն «այլ» կատեգորիան, ուր հավաքում են այն ամենը, ինչի հետ չգիտեն ինչ անել: Ինչը չեն կարողանում տեղավորել տվյալ դասակարգման որևէ խմբում: Ճիշտ այնպես, ինչպես չգիտեին, թե ուր «խցկեն» Հայաստանը *NIC* 2020-ի բարձրաճակատ փորձագետները՝ զարգացած, թե՛ զարգացող երկրների խմբում, Եվրոպայո՞ւմ, թե՛ Միջին Արևելքում, Միջին Արևելքո՞ւմ, թե՛ Մեծ Միջին Արևելքում, Անդրկովկասո՞ւմ, թե՛ Հարավային Կովկասում, Հարավային Կովկասո՞ւմ, թե՛ «Սև ծով - Հարավային Կովկաս» տարածաշրջանում³: Մինչդեռ, «Աշխարհի աշխարհների» գոյացման ներկայիս բարդ և տուրբուլենտ գործընթացն ընթանում է հենց «Հարավ» տարածաշրջանում, վարվում է հենց այս գլոբալ տարածաշրջանի ժողովուրդների «հոգին ու սիրտը» շահելու համար⁴: Այլ խոսքերով՝ «Հարավ» տարածաշրջանի բնական պաշարների և մարդկային ռեսուրսների վրա վերահսկման հաստատման համար: Այս ամենը բազմանշանակ հանգամանք է, որը ցայտուն ընդգծում է արդի ժամանակների խոր գաղափարախոսական ճգնաժամը:

Վերջապես, հատկանշական է նաև այն զարմանքն ու հիասթափությունը, որը ԽՍՀՄ փլուզումից և երկրենտ գաղափարախոսական հակա-

¹ <https://www.paragkhanna.com/home/second-world-reviews>

² Օրինակ, «*Մորթկների* աշխարհը» Հ.Ուելչի 1895թ. «*The Time Machine*» վեպից: Չգիտեմ, կա՞րպոք մեր ինքնասիրության համար ոչ այնքան վիրավորական որևէ բացատրություն, թե ինչու մարդկության նորագույն պատմության համար կարևոր այս վեպը մինչ օրս, տպագրումից 123 տարի անց, չի թարգմանվել հայերեն: Առավել ևս, որ համաձայն «Հայոց աշխարհ»-ի գրականագիտության բաժնի «55 մեծագույն գրական ստեղծագործությունները մարդկության պատմության մեջ» ցանկի, այն, ճիշտ է, զգալիորեն զիջում է Վ.Միրադեղյանի ստեղծագործություններին, բայց և այնպես, զբաղեցնում է պատվավոր 39-րդ տեղը, <http://www.armworld.am/detail.php?paperid=2261&pageid=73677&lang=>

³ Ի վերջո, Հայաստանի 3-րդ Հանրապետությունը տեղ գտավ «Սև ծով - Հարավային Կովկաս - Կասպիական - Միջինասիական» հրեշավոր կոնգլոմերատ տարածաշրջանում՝ սպասարկելու համար Ալիև-Նեթանյահու-Քլինթոն աշխարհաքաղաքական դոկտրինը, տե՛ս մեր 2011թ. հոդվածը [1]:

⁴ «Շահել հոգին և սիրտը» արտահայտությունն ու ռազմավարությունը վերագրվում են ֆրանսիացի գեներալ, գաղութային ադմինիստրատոր Լուի Լիաուտիե (*Louis Hubert Lyau-zey*), Հնդկաստանում «Սև դրոշների» ապստամբությունը ճնշելու ժամանակ (1895թ.): Հետագայում այն բազմիցս կրկնօրինակվել է տարբեր գաղութային պատերազմների ընթացքում, Միացյալ Թագավորության գեներալների կողմից անգլո-մալայական ընդհարումների ժամանակ, ԱՄՆ գեներալների կողմից Վիետնամի, Իրաքի, Աֆղանստանի, Լիբիայի պատերազմների ընթացքում: Այսօր այն հայտնի է որպես «փափուկ ուժ»:

մարտության ավարտից 27 տարի անց շարունակում են ապրել հետխորհրդային տարածքի «արևմտամետ» և «լիբերալ» մտավորական շրջանակները՝ «Արևելքի» և «Արևմուտքի», «Հյուսիսի» և «Հարավի» միջև խոստացված, բայց այդպես էլ վրա չհասած *կոնվերգենցիայի* «ոսկե դարի» կապակցությամբ: Հիասթափություն, որից, թերևս, հնարավոր լիներ խուսափել, էթե ժամանակին սերտվեին Բրանդի հանձնաժողովի դասերը: Դե, իսկ այսօր մոլորակը նորից ակնատեսն է ՌԴ/Չինաստան-ԱՄՆ/Արևմուտք առճակատման և նոր, երկբևեռ համակարգի գոյացման [8, 9]: Իսկ ողջ Միջին Արևելքը նորից կանգնած է պայթյունի վտանգի առջև [12], ինչն էլ հրամայական է դարձնում վերջապես յուրացնել XX դարի 70-ականների դասերը հնարավոր աղետից խուսափելու համար:

4. Սեռատարիքային դիագրամներ

Մեր 2-րդ դիտարկումը վերաբերում է սեռատարիքային դիագրամներին (ս.տ.դ.): Հակված ենք կիսել այն հետազոտողների կարծիքը, որոնք համարում են, որ «Հյուսիս» և «Հարավ» գլոբալ տարածաշրջանների աղեկվատ սահմանման համար այս պարամետրի ներմուծումն էական առաջիադացում էր Բրանդի հանձնաժողովի դասական մոտեցման համեմատ: Ավելին, կարծում ենք, որ այն իրականում ունի առնվազն նույնքան հիմնարար նշանակություն, որքան տեսակարար ՀՆԱ կամ ՀԱԵ ցուցանիշը: Պարզաբանենք դա մեր տարածաշրջանի օրինակով:

Գծ. 1-ում բերում ենք մեր հարևան 4 երկրների բնակչության ս.տ.դ.-ները՝ կառուցված 2015թ. համար ՄԱԿ ԺԴ-ի կողմից [19]: Դիագրամներում բնակչության քանակը (%) խմբավորված է ըստ առանձին խմբերի՝ յուրաքանչյուրը 5 տարի քայլով: Դրանք անվանվում են տարիքային *կոհորտներ*: Այսինքն՝ մեկ տարիքային կոհորտը ներառում է 5 անընդմեջ տարիների ընթացքում ծնված մարդկանց թիվը (%-ը ընդհանուր բնակչության նկատմամբ): Տվյալները բերվում են արական և իգական սեռի համար առանձին-առանձին, դիագրամի ձախ և աջ մասերում համապատասխանաբար: Ինչպես տեսնում ենք, «Հարավ» տարածաշրջանին բնորոշ զուտ բրգաձև ս.տ.դ.-ն առկա է միայն Թուրքիայում (Գծ. 1, ներքևում՝ ձախից)¹: Իսկ Իրանի, Հայաստանի և Ադրբեջանի համար այն ունի, ինչպես ընդունված է ասել՝ «շրջված բուրգի» տեսք: Թեև այստեղ ավելի տեղին կլիներ «ալիքաձև բուրգ» անվանումը, քանի որ դրանց ծնորդները² ունեն ալիքաձև տեսք՝ պայմա-

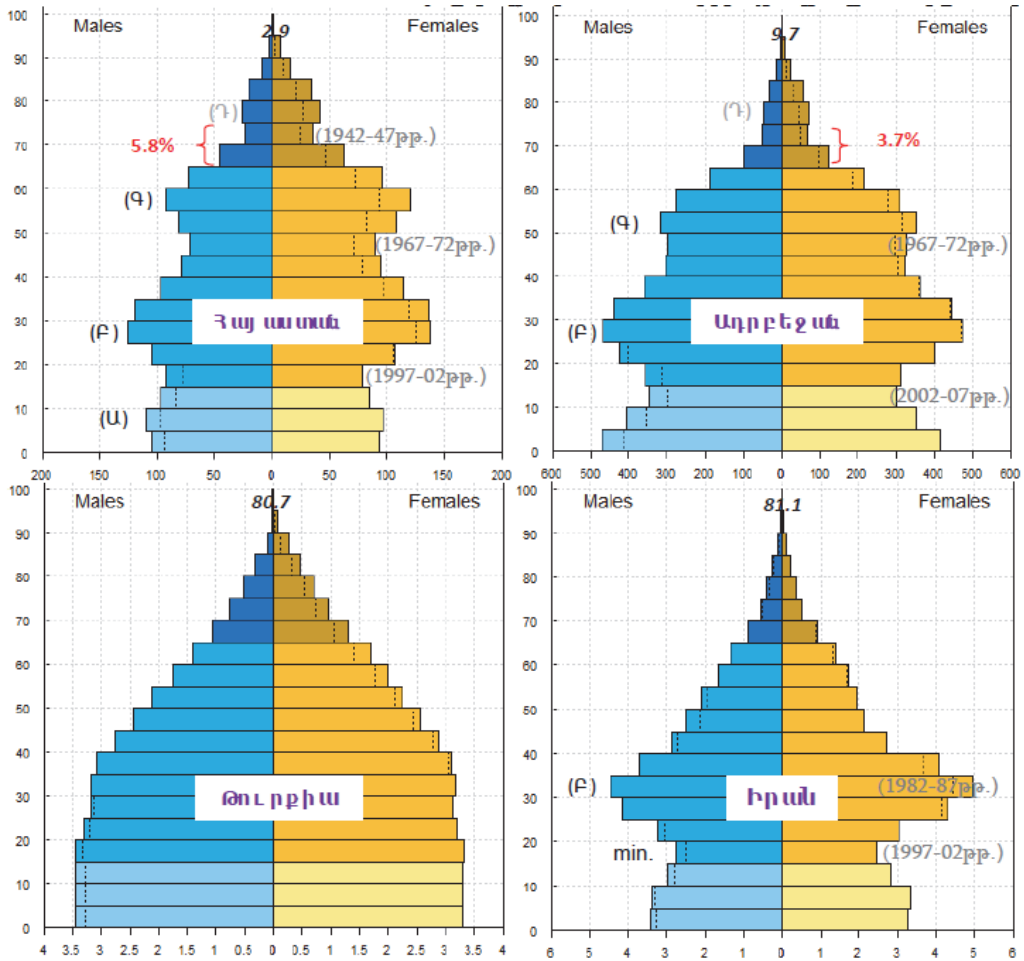
¹ 2015-ին այն բնորոշ էր նաև Տաջիկստանին, Օմանին, Եմենին, Լիբիային և այլն:

² *Образующие, ruling.*

նավորված սերնդային ալիքների առկայությամբ: Այդ ալիքներում միշտ առկա է առավելագույն տարիքային կոհորտ, որն իր արժեքով գերազանցում է մոտակա երկու հարևան կոհորտները: Դրանք կանվանենք *դոմինանտ կոհորտներ*:

Գծապատկեր 1

Հայաստանի և Ադրբեջանի (վերևում, հազ. մարդ), Թուրքիայի և Իրանի (ներքևում, մլն մարդ) ժողովրդագրական սեռատարիքային դիագրամները, 2015թ.

Աղբյուրը՝ <https://esa.un.org/unpd/wpp/Graphs/DemographicProfiles/>, սեփական հաշվարկներ:

Դոմինանտ կոհորտների առկայության տեսանկյունից թե՛ քրիստոնյա Հայաստանը, թե՛ մահմեդական Ադրբեջանն ու Իրանը պատկանում են

«Հյուսիս» տարածաշրջանին: Ընդ որում, այս երեք երկրների դիագրամների համանմանությունն իրականում տարբեր գործոնների հետևանք է: Եթե անդրկովկասյան հանրապետությունների դեպքում դա ԽՍՀՄ մոդեռնիզացիոն ժառանգության արդյունք էր՝ արտահայտված այսպես կոչված «եվրոպական մոդելի» ընտանիքների հաստատմամբ ու կրոնական գործոնի զսպմամբ, ապա Իրանի դեպքում դա ամենևին էլ շահի ժամանակների (60-70-ականներ) արևմտամետ մոդեռնիզացիոն ժառանգության արգասիք չէր, ինչպես ինտուիտիվ և միանգամայն սխալ կարծում են որոշ վերլուծաբաններ: Այլ հակառակը՝ Իրանի իսլամական հեղափոխության կառավարության վաղ 90-ականներից վարած *կոնտրացեսիվ* և խորհրդատվական խիստ արդյունավետ պետական ծրագրերի իրականացման հետևանք: Ավելի արդյունավետ, քան չինական «մեկ ընտանիք-մեկ երեխա» ռազմավարությունը: ՄԱԿ ԺՂ փորձագետների գնահատականներով՝ ժողովրդագրության վիճակագրության պատմության մեջ ամենաարդյունավետն աշխարհում:

Արդյունքում, սկսած վաղ 90-ականներից՝ Իրանում ընդհանուր պտղաբերության մակարդակը (*TFR*) 20 տարվա ընթացքում նվազեց 5.5-ից մինչև պարզ վերարտադրման մակարդակ՝ մոտ 2.1 երեխա/կին [19]: Իսկապես, 1982-1987թթ. ծնված և 2017-ին 30-35 տարեկան դարձած բնակչության կոհորտը Իրանում հանդիսանում է դոմինանտ (Գծ. 1, ներքևում՝ աջից, Բ-ալիք): Մինչդեռ հիշյալ պետական ծրագրի վարման ամենահինտենսիվ ժամանակ՝ 1997-2002թթ. ծնվածների և 2017-ին 15-20 տարեկան դարձածների կոհորտը նվազագույնն է Իրանի դիագրամի ստորին հատվածի համար: Հենց այս գործոնի հետևանքով է ձևավորվել Իրանի դիագրամի (Բ) սերնդային ալիքը:

Ուշագրավն այն է, որ 2005-07թթ. անզլոսաքսոնյան աշխարհում և Իսրայելում սերնդային այս ալիքը դիտարկվում էր որպես Իրանում քաղաքական անկայունության գոյացման համար խոստումնալից «պատանյաց բողջ»¹: Այսօր ուսանելի է տեսնել որոշ արևմտյան կառույցների հիասթափությունն առ այն, որ Իրանում ժողովրդագրական մեկ տեմպորալ (ժամանակային) տակտից հետո այս «պատանյաց բողջը» այդպես էլ չբերեց երկար սպասված քաղաքական անկայունության, այլ դարձավ բանուկ և աշխատունակ (Բ)-սերնդային ալիք [21]: Կարծում ենք, որ դա տեղի ունեցավ առաջին հերթին այն բանի հետևանքով, որ սեփական երկրի պատմական,

¹ «*Youth bulge, молодежный пузырь*». Այս հասկացության համար «պատանյաց բողջ» եզրը ներմուծել էինք [20]-ում: Ուր և ընդգծել էինք այս պարամետրի մեծ կարևորությունը քաղաքական անկայունությունների գոյացման, դրանց մոդելավորման ու կանխատեսման համար:

մշակութային և քաղաքակրթական ժառանգության միասնական ընկալումը իրանական հասարակությունում ավելի զորեղ էր, քան ներքին էթնոսոցիալական հակասությունների կամ արտաքին ինֆորքադաքական ներագրումների ուժը (տե՛ս ստորև):

Հակառակը, Թուրքիայում ոչ քեմալիզմը, որը հայտարարված էր (ու ընկալվում էր) որպես մոդեռնիզացիա *par excellence*, ոչ դրան հաջորդած «մոդեռնիզացիոն» տարատեսակ ռեժիմներն իրականում այդպիսին չէին: Գոնե միայն այն բանի համար, որ Թուրքիայի բնակչության ս.տ.դ.-ն ուներ և ունի հստակ բրգաձև տեսք, առանց որևէ սերնդային ալիքների, ինչը հստակ տեղակայում է այդ երկիրը «Հարավ» տարածաշրջանում:

5. Մերնդային ալիքների քաղաքակրթական առանձնահատկությունը

Գանք մեր 3-րդ դիտարկմանը: Այն պահանջում է վերը բերված բառիս բուն իմաստով «ձևական» (այնտեղ մեզ հետաքրքրում էր առաջին հերթին ս.տ.դ.-ների *ձևը*) դիտարկումից անցում կատարել դրա բովանդակային վերլուծությանը: Ինչի համար, որպես իմացաբանական բանաձև, մենք կհենվենք Լ. դը Բրոյլի 1924թ. հետևյալ մտքի վրա. «Ոչ մի երևույթ իրապես հասկանալի չի դառնա, եթե այդտեղ չսահմանվի *ալիք* հասկացությունը, դրա կառուցվածքը և դրանում մասնիկի կողմից ստեղծված հատուկությունը¹, նկարագրելի բացառապես ալիքային տեսանկյունից» ([22], էջ 352): Այստեղ մենք կսահմանենք մի կողմից՝ «նյութական ալիք/մասնիկ» դուրս հասկացությունների, և մյուս կողմից՝ «սերնդային ալիք/դոմինանտ կոհորտ» զույգ հասկացությունների միջև մեր կարծիքով խոր, էվրիստիկ, համանմանությունը:

Ինչպես տեսնում ենք Գծ. 1-ում, Հայաստանի 2015թ. դիագրամին բնորոշ է քառալիք տեսքը՝ պայմանավորված 5-10 (Ա-ալիք), 25-30 (Բ-ալիք), 55-60 (Գ-ալիք) և թույլ արտահայտված 75-80 (Դ-ալիք) տարեկան դոմինանտ կոհորտներով: Մինչդեռ Ադրբեջանի դիագրամն ունի ընդամենը երկու այդպիսի ալիք՝ Բ և Գ ալիքներ, 25-30 և 50-55 տարեկան դոմինանտ կոհորտների համար համապատասխանաբար: Ընդ որում, Գ-ալիքը Ադրբեջանի համար (50-55 տարեկան) մեկ կոհորտով ավելի երիտասարդ է, քան Հայաստանի Գ-ալիքը (55-60 տարեկան), 4-րդ՝ Դ-ալիքը գրեթե արտահայտված չէ, իսկ առաջին՝ Ա-ալիքը, զեղված է, տե՛ս Գծ. 1:

¹ Այստեղ խոսքը ֆիզիկամաթեմատիկական հատուկության մասին է: Ինչպես որ խոսում են արտապատկերումների հատուկության կամ ալիքի հատուկության մասին (օրինակ՝ կանգնած ալիք, *standing wave*, *стоячая волна*):

Հայաստանում բնակչության 65-70 և 70-75 տարեկանների կոհորտները՝ ծնված 1942-52թթ., ինչպես ասում են՝ իրենց *ակվեն*¹ ապրել են 1965-75թթ.: Այսինքն՝ Հայաստանի 2-րդ Հանրապետության, թերևս, ամենաբեղուն տասնամյակին, երբ 80-ականների լճացման դրսևորումները դեռ արտահայտված չէին, իսկ գալիք համակարգային ճգնաժամի ախտանիշները գտնվում էին ընդհանուր սոցիալական ընկալումների շեմից ցածր: Նրանք Երկրորդ աշխարհամարտում և Հայրենական մեծ պատերազմում հաղթանակած սերնդի ժառանգներն էին և ՀԽՍՀ ծաղկման տարիների համակարգային ձեռքբերումների ականատեսն ու (մասամբ) կերտողը [23-27]: Հետևաբար, սերնդային այս ալիքը «լիցքավորված» էր շատ ուրույն քաղաքակրթական ժառանգությամբ՝ եզակի հայ ժողովրդի պատմության վերջին մի քանի դարերի համար: Այսօրվա մեր հասարակությունում այդ կոհորտները հանդիսանում են մեծ երկրում ստեղծագործ, բարդ ու համակարգված աշխատանքի մասին պատմական անմիջական հիշողության վերջին կրողները: Յուրօրինակ «պիլոտային ալիք»², որն իր մեջ բյուրեղացնում է Հայաստանի XX դարի նվաճումները և սահմանում ոչ միայն ս.տ.դ. ժամանակային առանցքը, այլև մեր երկրի մոդեռնիզացիոն զարգացման վեկտորը:

Այս կոհորտները կազմում են Հայաստանի 3-րդ Հանրապետության բնակչության մոտ 5.8%-ը (Գծ. 1, վերևում՝ ձախից)³ և, ավաղ, կանգնած են ակտիվ մասնագիտական ու սոցիալական դերակատարումն ավարտելու շեմին: Ադրբեջանում 65-75 տարեկանների այս կոհորտները 2015-ին կազմում էին բնակչության ընդամենը մոտ 3.7%-ը, այսինքն՝ մոտ 40%-ով պակաս, քան Հայաստանում: Կարծում ենք, այստեղ է պետք փնտրել այն փաստի ժողովրդագրական ու քաղաքակրթական բացատրությունը⁴, որ վաղ 90-ականներին Հայաստանի 3-րդ Հանրապետությունը հռչակվեց որպես 2-րդ Հանրապետության՝ ՀԽՍՀ ժառանգ և իրավահաջորդ: Մինչդեռ Ադրբեջանն ընտրեց այլ ուղի:

Տարիքային հաջորդ 2 կոհորտները (55-60 և 60-65 տարեկաններ)՝ ծնված 1952-62թթ., նույնպես ապրել և ձևավորվել են ՀԽՍՀ զարթոնքի տարիներին: Բայց նրանց *ակվեն* արդեն ներառում է թե՛ 80-ականների ստագնացիոն երևույթները, թե՛ վաղ 90-ականների համակարգային ճգնաժամը: Հայաստանում այս կոհորտները կազմում են բնակչության մոտ 13%-

¹ Մարդու ձևավորման, գործունեության և ինքնադրսևորման գագաթնային շրջան:

² Ալիքային մեխանիկայում դր Բրոյլ-Բոմի «պիլոտային ալիքի» (*pilot-wave, волна-пилот*) նման:

³ Հայաստան - 72.5 հազ. տղամարդ (2.5%) և 95.0 հազ. կին (3.3%), գումարայինը՝ 5.8%: Ադրբեջան - 161.7 հազ. տղամարդ (1.67%) և 192.2 հազ. կին (1.98%), գումարայինը՝ 3.65%:

⁴ Հասկանալի է այլ, առաջին հերթին՝ քաղաքական գործոնների հետ մեկտեղ:

ը, Ադրբեջանում՝ մոտ 10.0%-ը¹: Սակայն նրանցում առկա է էական տարբերություն. եթե Հայաստանում սերնդային այս ալիքի քաղաքակրթական լիցքը պայմանավորված էր Արցախի ազատագրական հերոսամարտում հաղթանակով ու նոր հանրապետության կերտման արարչագործ ինպուլսով, ապա Ադրբեջանի պարագայում այն կրում էր կորուստների զգացումը և ռևանշի տենչը: Ահա այս «քաղաքակրթական լիցքերն» են հանդիսանում այն «հատուկությունները», որոնք, տվյալ հասարակությունում միջսերնդային կապերի հետ մեկտեղ, և ձևավորում են հասարակությունների սոցիալական դինամիկայի որակական առանձնահատկությունները:

6. Սերնդային ալիքներ և պատմական հիշողություն

Հայաստանում 55-65 տարեկանների սերնդային ալիքը դեռ շարունակում է շոշափելի ազդեցություն թողնել երկրի սոցիալական, մասնագիտական, քաղաքական և հանրային կյանքի վրա, սակայն գտնվում է ակտիվ գործունեությունը լքելու ուղեծրում: 10-15 տարի անց այս ազդեցությունն էականորեն կփոքրանա, իսկ մինչ այդ գրեթե կվերանա ներկայիս 65-75 տարեկանների սերնդային ալիքի ազդեցությունը: Հետևաբար, 2027-2032թթ. հորիզոնին հիշյալ անմիջական պատմական հիշողության թելը կկտրվի: Եվ մենք ամբողջությամբ կհատենք այն խորհրդավոր շեմը, որից հետո *հիշողությունն* անդառնալիորեն վերածվում է *պատմության*: Այդ ժամանակ տեղի կունենա սերնդային պիլոտային ալիքի կողմից կրվող «քաղաքակրթական լիցքի» պարադիգմալ փոփոխություն, քանի որ առաջին պլան դուրս կգան Հայաստանի 2-րդ Հանրապետության մասին ոչ թե անմիջական, այլ այսպես կոչված «միջնորդված *նարատիվները*», *մեմերը*, որոնք փաստորեն և կդառնան կիրառական պատմական հիշողության հիմնական աղբյուր:

Սակայն, լինելով միջնորդված՝ դրանք իրենց վրա անխուսափելիորեն կկրեն վաղ 90-ականների միաբնեռ աշխարհակարգի դրոշմը՝ խարսխված ՀԽՍՀ-ի նկատմամբ 1-ին և 3-րդ Հանրապետությունների գաղափարախոսական հակադրության վրա: Արդեն այսօր ՀԽՍՀ քաղաքակրթական, քաղաքական, սոցիալական, գիտատեխնոլոգիական ձեռքբերումները և մշակութային ժառանգությունը հետևողականորեն մատնվում են եթե ոչ լիակատար մոռացության, ապա գոնե արտաքսվում են տեղեկատվական դաշտից, արտամղվում հանրային գիտակցության ու հիշողության լուսանցք: «Քաղաքակրթական լիցքի» այս պարադիգմալ փոփոխությունը հանրային անմիջական

¹ Հայաստան՝ 165 հազ. տղամարդ (5.7%) և 210 հազ. կին (7.2%), գումարայինը՝ 12.9%: Ադրբեջան՝ 477 հազ. տղամարդ (4.9%) և 523 հազ. կին (5.4%), գումարայինը՝ 10.3%:

հիշողության դաշտից վերջնականորեն կարտամղի ՀԽՍՀ մոդեռնիզացիոն զարգացման վեկտորի ազդեցությունը, և կկորչի նպատակաուղղված և համակարգված հանրագուտ աշխատանքի մասին անմիջական սերնդային հիշողությունը: Այս երևույթները, սաստվելով Հայաստանի ժողովրդագրական առանձնահատկություններից, գլոբալ ու տարածաշրջանային մակարդակներում արդի աշխարհաքաղաքական միտումներից, անհրաժեշտաբար կբերեն համակարգային, *քաղաքակրթական* խզման՝ խաթարելով Հայաստանի Հանրապետության պատմության միասնական ընկալումը, հանգեցնելով մեր ժառանգության էական մասի կորստի: Ու այս ամենի հետևանքով Հայաստանում վերջնականապես կհաստատվի «(ինքնա)կազմակերպված կրիտիկականություն» վիճակ, գերզայունություն՝ արտաքին ներագրումների ու ներքին հակասությունների հանդեպ¹: Արդյունքում՝ կնվազի պետության սոցիալ-գաղափարախոսական ներքին կայունությունը, կբարձրանա Հայաստանի նյութական ու ոչ նյութական բնույթի կրիտիկական ենթակառուցվածքների խոցելիությունը [29]:

Այսպիսով, Հայաստանի Հանրապետության պատմության միասնական ընկալման կորուստը հասարակությունում չափազանց վտանգավոր է, քանի որ հանգեցնում է քաղաքակրթական խզման: Այսպիսի խզման հանդեպ ներքին սոցիալ-գաղափարախոսական կայունության ամրապնդումը հրատապ խնդիր է: Դրա լուծման բանաձևն անհրաժեշտաբար ենթադրում է ՀԽՍՀ ժառանգության լիարժեք յուրացում, դրա ներգրավում Հայաստանի զարգացման միասնական, անընդհատ ու բազմապնակ համայնապատկերում՝ որպես դրա անքակտելի ու կարևոր բաղադրիչ:

Փետրվար-ապրիլ, 2018թ.

Աղբյուրներ և գրականություն

1. Global Trends 2010. Revised Edition. *National Intelligence Council* (NIC), November 1997. Global Trends 2015: A Dialogue About the Future with Nongovernment Experts. NIC, December 2000. Mapping the Global Future: NIC's 2020 Project. NIC, December 2004. Global Trends 2025: A Transformed World. NIC, November 2008. Global Trends 2030: Alternative Worlds. NIC, December 2012. Global Trends 2035: Paradox of progress, NIC, January 2017. "NIC Global Trends" ծրագրերի համեմատական վերլուծությունը տե՛ս *Մարջանյան Ա.Հ.*, Մեր ապագան՝ NIC աչքերով, 23.06.2011. http://noravank.am/arm/issues/detail.php?ELEMENT_ID=5869.
2. Речь президента Российской Федерации В.В.Путина на Мюнхенской конференции по вопросам политики безопасности. 10 февраля 2007; <http://kremlin.ru/>

¹ Այս վտանգավոր երևույթների մասին, 2016թ. ապրիլյան ռազմական գործողությունների և դրանց հետևանքների առնչությամբ, տես՝ [28]:

- events/president/transcripts/24034. *Россия в Глобальной Политике*. Спецвыпуск: консерватизм во внешней политике: XXI век. Май, 2017. *Малл, Steven, R.*, Chaos Theory and Strategic Thought. «Parameters», Autumn 1992. *Minc, Alain*, Le nouveau Moyen Âge. *Gallimard*, «Connaissance». Paris, 1993. *Kissinger, Henry*, Diplomacy. Simon & Schuster, 1994. *Kennan, George, F.*, At a Century's Ending: Reflections 1982–1995. W. W. Norton & Company, New York, 1996.
3. The World Bank Atlas method - detailed methodology; <https://datahelp-desk.worldbank.org/knowledgebase/articles/378832-what-is-the-world-bank-atlas-method>. United Nations Secretariat, Department of Economic and Social Affairs. Country classification; http://www.un.org/en/development/desa/policy/wesp/wesp_current/2012country_class.pdf. ITU Regions, corresponding to the regional grouping of the ITU's Telecommunication Development Bureau; <http://www.itu.int/en/ITU-D/Statistics/Pages/definitions/regions.aspx>.
  4. *Dawkins, Richard*, The Selfish Gene. Oxford University Press, 1976. 224p. (*Докинз, Ричард*, Эгоистичный ген. Пер. Н.Фомин, М., «Мир», 1993). *Dawkins, Richard* The Extended Phenotype. Oxford University Press, 1982. (*Докинз, Ричард*, Расширенный фенотип. М., Астрель, CORPUS, 2011).
  5. *Balkin, Jack*, Cultural Software: A Theory of Ideology. Yale University Press, 1998. 352p. *Henson, Keith*, Evolutionary Psychology, Memes and the Origin of War. *The mankind quarterly*, 46 (4) 2006, pp. 443–459.
  6. *Разумнее сценарий неизбежного мира*. Интервью «ГА» заместителя директора по науке НОФ «Нораванк», Ара Марджаняна, «Голос Армении», 2018-03-12; <http://www.golosarmenii.am/article/63634/razumnee-scenarij-neizbezhnogo-mira>.
  7. *Հարությունյան Գ.Ս., Մարջանյան Ա.Հ.*, Բազմակենսորն աշխարհակարգի գիտատեխնոլոգիական բնագավառները, «21-րդ ԴԱԸ», 3 (73), 2017, էջ 2-27:
  8. *Марджанян А.А., Арутюнян Г.А.*, Союзники на фоне нанотехнологического пейзажа. Тр. межд. конференции «Демократия и сетевые технологии в современном социально-политическом процессе», 18 мая, 2017, М., ФИП/РГГУ, 2017.
  9. *Марджанян А.А.*, Научно-информационная политика и гибридные войны, *Геополитика и безопасность*, № 4 (40), 2017, с. 26-34.
  10. *Հարությունյան Գ.Ս.*, Կրիտիկական ենթակառուցվածքներ և գաղափարախուսություն, «21-րդ ԴԱԸ», 4 (74), 2017, էջ 47-59:
  11. *Арутюнян Г.А., Марджанян А.А.*, Духовно-технологические ресурсы и вопросы союзничества в гибридных реалиях, «21-й ВЕК», 4 (45), 2017.
  12. *Марджанян А.А.*, Поразительная потеря адекватности в восприятии реальности, сб. «Итоги - 2016». Кавказский геополитический клуб, М., «Пушкино», 2017, с. 427-432; <http://www.kavkazgeoclub.ru/content/porazitelnaya-poterya-adekvatnosti-v-voSPIriyatii-realnosti>.
  13. *The Independent Commission on International Development Issues (Brandt Commission, 1-st Brandt Report)*. North – South: A Programme for Survival. Pan Books, 1980. *Common Crisis North-South: Cooperation for World Recovery. (2nd Brandt Report)*. An MIT Press Classic. April, 1983. Տե՛ս նաև *Quilligan, J.B.*, The Brandt Equation: 21st Century Blueprint for the New Global Economy. Brandt 21 Forum, 2002.
  14. *Մարջանյան Ա.Հ.*, Հարավային Կովկասի ժողովրդագրությունը XXI դարի վերջին, «21-րդ ԴԱԸ», 4 (44), 2012, էջ 20-44:

15. Մարջանյան Ա.Հ., Ժան Բոդրիյարի «Միմոլյակրը» և Բարաք Օբամայի «Medz Yeghern»-ը: *Մաս Բ.* «le Mai 1968», «21-րդ դար», 3 (43), 2012; http://www.noravank.am/arm/issues/detail.php?ELEMENT_ID=6324.
16. Մարջանյան Ա.Հ., Ժան Բոդրիյարի «Միմոլյակրը» և Բարաք Օբամայի «Medz Yeghern»-ը: *Մաս Ա.* «Հուլիսյան մոտորումներ», «21-րդ դար», 3 (43), 2012; http://www.noravank.am/img/detail.php?ELEMENT_ID=6296.
17. Кузьмич А., Заговор «Мирового правительства»: Россия и «золотой миллиард», М., 1994.
18. Մարջանյան Ա.Հ., Ինտերնետ օգտատերերի թիվը Հայաստանում և տարածաշրջանում. Փաստեր: «Գլոբուս», 3 (92), 2018:
19. *World Population Prospects. The 2017 Revision. Key Findings and Advance Tables.* UN DESA, Population Division. New York, 2017.
20. Մարջանյան Ա.Հ., Ուժեղ պետություն է արդյոք Հայաստանի երրորդ Հանրապետությունը, «21-րդ դար», 3 (21), 2008, էջ 74-98:
21. Cincotta, R., Sadjadpour, K., IRAN IN TRANSITION: The Implications of the Islamic Republic's Changing Demographics. Carnegie Endowment for International Peace. December, 2017.
22. *Де Бройль Луи*, По тропам науки, изд. Иностранной литературы, М., 1962.
23. Достижения Науки в Советской Армении. Под ред. акад. В.А. Амбарцумяна, Ереван, Изд. АН Армянской ССР, 1984.
24. *Мовсесян С.А.*, Промышленность Советской Армении за 50 лет, Ереван, изд. АН Армянской ССР, 1970.
25. Развитие энергетической базы Советской Армении за 50 лет. Документы и материалы, Ереван, изд. «Айастан», 1978.
26. Մարջանյան Ա.Հ., Մեծամորը տարածաշրջանի էներգետիկ և աշխարհաքաղաքական համակարգում, «Re Think Metsamor» Project. *Urban-Lab*, Երևան, սեպտեմբեր, 2016:
27. *Ангаладян Р.С.*, Армянский авангард внутри тоталитаризма, Монреаль, 2006.
28. Մարջանյան Ա.Հ., Պատերազմ և կրիտիկական ենթակառուցվածքներ: Նորավանքյան 2016թ. դեկտեմբերյան հարցաշարի արդյունքները և պատասխանների վերլուծություն, «Նորավանք» ԳԿՀ, մայիս, 2017:
29. Մարջանյան Ա.Հ., Նյութական և ոչ նյութական կրիտիկական ենթակառուցվածքներ, «Նորավանք» ԳԿՀ սեմինար, 23.12.2016; http://www.noravank.am/arm/seminar/detail.php?ELEMENT_ID=15305.

**ԳԼՈՒԲԱԼ ՏԱՐԱԾՄԱՇՐՋԱՆՆԵՐ, ՍԵՐՆԴԱՅԻՆ ԱԼԻՔՆԵՐ
ԵՎ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ**

Արա Հ. Մարջանյան

Ամփոփագիր

Ներկայացվում են «Հարավ» և «Հյուսիս» տարածաշրջանների սահմանման «Բրանդի հանձնաժողովի» դասական և արդի մոտեցումները: Դիտարկվում են բնակչության տիպական սեռատարիքային դիագրամները (ս.տ.դ.): Ներմուծ-

վում են սերնդի «դոմինանտ կոհորտ» և սերնդային «պիլոտային ալիք» հասկացությունները: Դիտարկվում է սերնդային ալիքների «քաղաքակրթական լիցքը»: Հայաստանի և Ադրբեջանի համար իրականացվում է ս.տ.դ. համեմատական վերլուծություն: Ձևակերպվում է «քաղաքակրթական խզում» հասկացությունը: Ընդգծվում է պատմական քաղաքականության համարժեք վարման անհրաժեշտությունը Հայաստանի էվոլյուցիոն և անընդհատ զարգացման ապահովման համար:

ГЛОБАЛЬНЫЕ РЕГИОНЫ, ПОКОЛЕНЧЕСКИЕ ВОЛНЫ И ИСТОРИЧЕСКАЯ ПОЛИТИКА

Արա Ա. Մարջանյան

Резюме

В статье представлены классический и современный подходы «комиссии Брандта» по определению глобальных регионов «Север» и «Юг». Рассматриваются типичные демографические пирамиды для стран этих регионов. Вводятся понятия «доминантная когорта» и «пилотная волна» поколения. Формулируется положение об эвристическом подобии пар понятий «поколенческая волна/доминантная когорта» и «материальная волна/частица». Рассматривается «цивилизационный заряд» поколенческой волны. Проводится сравнительный анализ половозрастных диаграмм населения Армении и Азербайджана. Формулируется понятие «цивилизационного разрыва». Подчеркнута важность проведения адекватной исторической политики для обеспечения непрерывного и эволюционного развития Армении.

GLOBAL REGIONS, GENERATIONAL WAVES AND HISTORIC POLICY

Արա Ա. Մարջանյան

Resume

The article presents the classical and new approaches in the Brandt Report in defining the South and North global regions. The typical “age-sex pyramids” of population are reviewed. The concepts of a generation’s “dominant cohort” and “pilot wave” are introduced. The “civilizational payload” of generation waves is reviewed. A comparative study of age-sex pyramid diagrams for Armenia and Azerbaijan is implemented. The concept of “civilizational fault” is formulated. The need of implementing an adequate historical policy is emphasized for ensuring evolutionary and uninterrupted development of Armenia.